

ВСТУПНЕ СЛОВО

Ця книжка написана в миті відчаю боротьби за Україну, але, водночас — і в передчутті неминучої перемоги над ворогом, який розв'язав запеклу війну проти нашого народу. Робота над нею стала моєю єдиною втіхою у дні вимушеної розлуки з рідними і зі своєю Батьківщиною.

Однак найважливішим є те, що її народження було б неможливим без запалення любов'ю до України сердець інших людей та без відчуття ними болю за долю рідної країни. Без їхньої віри у беззаперечну перемогу правди над несправедливістю, любові над ненавистю і добра над злом. Коли ми любимо, коли наші серця запалені вірою у правду і прагненням добра, ми здатні творити дива.

Таким дивом можна вважати вихід у світ цієї книжки, який був би неможливим без щирої участі команди харківського видавництва «Фабула». Дехто з працівників видавництва від самого початку війни перебуває в місці безпосередньої загрози для життя. Решта працює віддалено з різних точок України і закордону.

Я сердечно дякую директорці видавництва «Фабула» Наталії Бірічевій і головній та літературній редакторці Тетяні Поповій за їхню згоду видати цю книжку у надскладний для видавництва і України час, а також за той запал і натхнення, з якими вони, попри всі труднощі сьогодення, сміливо

й рішуче взялися за роботу над проектом. Я зворушена зусиллями верстальниці Ольги Сміян і коректорки Нелі Красної, які, перебуваючи під обстрілами у Харкові чи поблизу, працювали над текстом книжки. Я щиро дякую дизайнерці Наталі Коханій і керівниці відділу маркетингу та комунікацій Анастасії Сумцовій, без натхнення яких було б неможливо представити книжку світу й донести інформацію про неї до читача.

Отже, з вірою в перемогу ми з видавництвом «Фабула» підготували для вас цю книжку. Нехай вона стане свідченням нашої любові до України¹.

¹ Гонорар авторки, отриманий від реалізації всіх примірників книжки «Свобода та її вороги. Нотатки під час війни», буде спрямовано на потреби Збройних сил України.

ПРОЛОГ

Рішення написати цю книжку я прийняла у день, коли російські війська розпочали повномасштабне вторгнення в Україну,— 24 лютого 2022 року. Ще починаючи з 2014 року, коли Росія розв'язала війну проти України, я стала досліджувати шлях України після краху СРСР і зосередилася на проблемах, які стояли на перешкоді молодій незалежній державі. Так побачили світ мої книжки *«Корупція: роздуми після Майдану»* (2016), *«Жага свободи»* (2017), *«Корупція. Занепад соціального капіталу»* (2018), *«Влада і свобода. Реквієм за Нікколо Мак'явеллі»* (2019).

24 лютого 2022 року прийшло усвідомлення, що Україна і світ уже ніколи не будуть такими, як раніше. Цей день не тільки став вихідною точкою кардинальних змін у житті багатьох із нас, а й заклав початок нового відліку історії України, визначив нові тенденції глобальної політики.

У перші тижні тих моторошних подій я наполегливо переосмислювала написане мною раніше, подумки підсумовувала пройдений Україною шлях і без упину думала над тим, які важливі для майбутнього нашої країни висновки ми повинні негайно зробити. Так народилася ця книжка, яка звертається до суспільно важливих тем, які тривалий час турбують мене з огляду на гальмування розвитку нової України. Недостатня увага суспільства до них стала причиною війни,

яка триває в Україні з 2014 року, і спровокувала відкриту фазу російської агресії, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Подальше ігнорування важливих внутрішніх проблем України може стати фатальним — попри вже здобуту в цій війні перемогу над Росією. У дні найважчих випробувань, які ми переживаємо нині, нам варто було б точно знати, хто або що, окрім Росії, є ворогом нашої свободи, за яку сьогодні помирають українці.

Назва цієї книжки співзвучна з назвою філософської праці Карла Поппера *«Відкрите суспільство та його вороги»*. І це не збіг. Свою книжку Поппер також розпочав писати у день, коли дізнався про вторгнення Гітлера у його рідну Австрію. Філософ мав на меті з'ясувати причини виникнення нацизму й комунізму, передумови приходу до влади вбивць — Гітлера й Сталіна, тобто дослідити корінь того зла, що стало причиною кровопролиття під час Другої світової війни. Як бачимо, це зло невичерпне, всеосяжне і повторюване у часі, а отже вимагає від нас нового погляду на старі помилки.

Книжка, яку розгорнув читач, не претендує на статус монументальної праці з політичної філософії, покликаної з'ясувати причини вселенського зла. Її завдання — пролити світло на передумови невдач українського суспільства, які супроводжували роки незалежності України, поміркувати над вадами світогляду пересічного українця й сформулювати деякі рекомендації розвитку нашої країни після перемоги у цій війні.

Напевно Європа переживає сьогодні найтемніший від 1939 року час. Цей період розпочав відлік не з 24 лютого 2022 року, а з весни 2014-го. Саме тоді, вісім років тому, відбулося вторгнення Росії в Україну, анексія Криму і окупація Донбасу. Тоді світ поставився до агресії Путіна лояльно. Скільки життів можна було б урятувати, якби ЄС і США усвідомили у 2014-му, що Путін не зупиниться на Криму й Донбасі. Скільки крові можна було б зберегти, якби світові

вистачило відваги назвати війну війною, зло — злом, а Путіна — злочинцем.

На жаль, Європа і США тривалий час грали за правилами терористичної держави Росії: проявляли лояльність до злочинів путінської влади і спускали з рук російським катам убивства наших захисників на Сході України. Переконаний у непереможності своєї злочинної влади й дієвості російської інформаційної війни, Путін вірив в успіх своєї терористичної операції. Бездіяльність заходу, яка вилилася у толерантність Європи й США до злочинів і безкарність путінської навали, дали Путіну підстави йти далі. Звісно ж, приводом для ескалації агресії 2022 року було не питання вступу України до НАТО, а нав'язливе бажання Путіна реконструювати Радянський Союз та повернути колишній порядок європейської безпеки, який виник після розпаду СРСР.

Світ сьогодні переживає складні часи, адже демократія постала перед кричущою загрозою авторитаризму, що будь-якою ціною вирішив довести своє право на домінування у XXI столітті. Розв'язавши війну проти світового ліберального порядку, Росія здійснила напад не лише на Україну. Свобода, яка стала мішенню вселенського зла, потребує відчайдушного й рішучого захисту небайдужого світу (і жодним чином — не толерування злочинів путінського режиму).

Щоправда, не тільки лояльність Європи і США до злочинів Путіна стала причиною повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Передумови нападу на Україну і масового кровопролиття слід шукати вдома: вороги нашої свободи ховаються дуже близько. Аби вийти із цієї війни переможцями, аби не повторити моторошного досвіду в майбутньому, українцям варто було б знати справжніх ворогів в обличчя: розрізнити їх, не толерувати й не давати їм жодного шансу втручатися в наше життя.

У першому розділі книжки *«Свобода та Україна»* ми розглянемо підсумки 30-річчя незалежності України, які дозво-

лять нам побачити повну картину її шляху від здобуття незалежності до сьогодні та з'ясувати передумови повномасштабної війни, яка відбувається у наш час. Оскільки викриття ворогів свободи вимагає від нас розуміння самого поняття свободи, ми зосередимося на з'ясуванні його філософського значення.

Розділ 2 «Ілюзія демократії» містить аналіз дефектів української фасадної демократії і зосереджується на проблемі низького рівня довіри українців до політичних інститутів та одне до одного.

Розділ 3 «Тенета популізму» розглядає виклики, що їх чинить майбутньому людства влада ілюзій, обіцянок і брехні. Ми помірковано про магічне мислення й популізм, а також про небезпеку поневолення розуму українців синдромом суспільної амбівалентності.

Про важливість нарощування конкурентоздатності української культури мова піде у розділі 4 «Культура як міра свободи». Освоєння культурної спадщини, подолання культурних стереотипів, започаткування нових підходів до освіти — від збереження й розвитку нашої культури, розквіту освіти залежить самотворення української нації, наша національна суб'єктність та ідентичність.

Розділ 5 «У неклі корупції» присвячено феномену, що є найзапеклішим ворогом свободи. Ми зосередимося на практичному вимірі корупції в Україні: проаналізуємо стан цього явища і статус антикорупційних реформ, з'ясуємо причини невдач та оцінимо перспективи подальшої антикорупційної боротьби.

Окремий розділ наприкінці книжки *Before the Dawn. Ukraine's Freedom and Its Enemies in Times of War*, викладений англійською, призначений для ознайомлення англомовних читачів з основними думками авторки.

Нехай читачеві не здається дивним повернення у дні запеклої війни до питань розбудови реальної демократії, нагальної

1

**СВОБОДА
ТА УКРАЇНА**

24 лютого о п'ятій ранку я прокинулася від гулу літаків, які пролітали над будинком моїх батьків на Київщині. Я одразу збагнула: те, чого я боялася упродовж останніх восьми років, сталося. До російського вторгнення я почала готуватися заздалегідь: подумала про безпечне місце для моїх синів, підготувала «тривожну валізу», підтримувала повним бак з паливом у своєму авто і мала трохи готівки на випадок її дефіциту в банкоматах.

Упродовж січня-лютого 2022 року ЗМІ, соціальні мережі разом з іншими джерелами інформації регулярно й наполегливо попереджали українців і весь світ про небезпеку повномасштабного вторгнення Росії та імовірність розгортання північним ворогом бойових дій одразу в трьох напрямках: на півночі — з території Білорусі на Чернігівщину з метою захоплення Києва, на півдні — з Криму й Чорного моря та на сході України — з окупованих територій так званих ДНР і ЛНР. Щодня в лютому ми читали заяви Байдена, Блінкена, Джонсона та інших політиків про тривожні ознаки наближення нової фази війни. Зокрема, про це свідчило безпрецедентне збільшення кількісного складу російських військ біля кордонів України. Повідомлення про їхню концентрацію почали з'являтися у ЗМІ з осені 2021 року. Уже тоді США та інші країни Заходу припустили, що Москва готує нове військове вторгнення і незабаром почали надавати допомогу Україні.

Попри активну інформаційну кампанію Заходу щодо високої ймовірності вторгнення Росії і навіть попри переведення персоналу посольств і консульств багатьох країн за межі України, мало хто з українців вірив у те, що врешті сталося. Українська влада також зберігала цілковитий спокій і зайняла дивну позицію звинувачення Заходу щодо поширення паніки в українському суспільстві.

Я точно знала, що розпочнеться активна фаза. Невідомою для мене залишалася тільки дата. За два тижні до вторгнення я відправила дітей подалі від столиці у Київську область до іншого тата, а 23 лютого приїхала туди з Києва сама й оселилася у своїх батьків, будинок яких розташований неподалік. Наступного ранку росіяни здійснили напад на низку українських міст (у тому числі й на Київ). Коли 24 лютого я прокинулася від гулу літаків, то одразу зрозуміла, що день, якого я боялася, настав.

24 лютого близько четвертої ранку за київським часом Путін оголосив про спеціальну воєнну операцію нібито з метою «демілітаризації та денацифікації України». Російська армія завдала ракетних ударів по всій Україні. Війська окупантів вдерлися поблизу Харкова, Херсона, Чернігова й Сум, увійшовши в Україну з території Росії й Білорусі, а також тимчасово окупованого Криму.

Підсумки 30-річчя незалежності

24 серпня 2021 року було спекотно. У цей день десятки тисяч українців зібралися на Хрещатику й Майдані Незалежності, щоб відзначити 30-ту річницю незалежності України. Тут відбувся грандіозний військовий парад. Святково вбрані люди світилися від щастя й зустрічали радісними оплесками й вигуками ветеранів війни під час Маршу захисників,

який урочисто тягнувся з парку Тараса Шевченка у напрямку Хрещатика. У чистому серпневому небі велично кружляв, захоплюючи дух, найбільший і найпотужніший у світі літак Ан-225 «Мрія» — справжня гордість України¹.

Такі миті загального піднесення, всеохопної радості й національного єднання запам'ятовуєш назавжди. Думки про те, що мрія, якої прагнуло не одне покоління українців, збулася, переповнювали кожного з нас. Спогади про цей день щемітимуть болем у грудях і залишатимуться зі мною у найтемніші дні російського вторгнення, яке відбудеться рівно через шість місяців після цієї дати.

24 серпня 1991 року Верховна Рада України ухвалила Акт проголошення незалежності України. За нього проголосувала абсолютна більшість депутатів Верховної Ради. І вже 1 грудня за незалежність України на Всеукраїнському референдумі віддали свої голоси 90,32 % громадян. Так виникла молода європейська держава Україна. Так після багатьох років поневолення Радянським Союзом Україна утвердила свій суверенітет і право на автономний розвиток. Так 1991 року Україна розпочала новий відлік формування своєї державності, свій новий шлях. Шлях цей був непростим: за 30 років незалежності Україна здобула чимало перемог і пережила купу втрат (дві революції, анексія Криму Росією та війна на Донбасі).

Насправді ж історія незалежності України розпочалася не 1991 року. Україна має тисячолітню традицію державності; Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське, Козацька держава, державні утворення ХХ сторіччя. Ця державність, проте, не була безперервною: під впли-

¹ Найбільший у світі літак за всю історію Ан-225 «Мрія» був створений конструкторським бюро імені видатного українського авіаконструктора Олега Антонова, вважався візитівкою України. Єдина його копія була знищена наприкінці лютого 2022 року в результаті повітряної атаки російських військ на аеропорт «Гостомель».